

УДК 332.37

Л. А. Гунько,

к. е. н., доцент, доцент кафедри землевпорядного проектування,
Національний університет біоресурсів і природокористування України

О. Р. Дьяченко,

студентка, Національний університет біоресурсів і природокористування України

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ЕКОЛОГО-ЛАНДШАФТНІЙ ОСНОВІ

L. Gunko,

candidate of economic sciences, associate prof, associate professor department land planning,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

E. Dyachenko,

student, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

METHODOLOGICAL APPROACHES TO AGRICULTURAL ENTERPRISES ON THE TERRITORY OF THE ECOLOGICAL AND LANDSCAPE BASED

У статті розглянуто питання організації території сільськогосподарських підприємств в умовах нових земельних відносин. Визначено основні завдання, які повинні вирішуватися при розробці проектів землеустрою щодо організації території сільськогосподарських підприємств. Еколого-ландшафтний підхід до землеустрою дає можливість визначати оптимальну структуру і співвідношення земельних угідь, урівноважувати агросередовище території. Переваги еколого-ландшафтного землеустрою полягають у кращій відповідності організації території вимогам розвитку економіки і природокористування, до яких належать єдність, цілісність, комплексність задач і заходів щодо організації використання й охорони земель, забезпечення узгодженості інтересів через балансові відносини природних і економічних ресурсів. Організація території сільськогосподарських підприємств на еколого-ландшафтній основі дасть змогу сільськогосподарським підприємствам значно зменшити втрати родючості ґрунтів, планомірно підвищувати врожайність сільськогосподарських культур.

The article deals with the organization of the territory of agricultural enterprises in the new land law. The basic problem that must be addressed when developing land management projects on the territory of farms. Ecological and landscape approach to land management enables to determine the optimal structure and value of land, to balance agricultural area. Advantages ecological landscape land are in a better matching of area requirements of economic development and environmental management, which include unity, integrity, complexity of tasks and measures for the use and protection of land interests through ensuring coherence balance relations of natural and economic resources. The organization of the territory farmers on the basis of ecological and landscape will enable enterprises to significantly reduce the loss of soil fertility, gradually increase crop yields.

Ключові слова: землекористування, землеустрій, ландшафт, зонування, сільськогосподарські підприємства.

Key words: land use, land planning, landscape of, zoning, agricultural enterprises.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Успіх у розробці ефективних методів раціонального використання й охорони земель залежить від того, наскільки науково обґрунтовано і глибоко враховуються всі взаємозв'язки між екологічними й економічними факторами, які впливають на кількісний та якісний стан земельних ресурсів.

Тому, важливим є розв'язання питань забезпечення стійкості агроландшафтів проти неспри-

ятливого природного та антропогенного впливу, диференціації земельних угідь за напрямками використання, облаштування культурних ландшафтів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розробка наукової проблематики, пов'язаної з організацією території сільськогосподарських підприємств в ринкових умовах, а також забез-

печенням стійкості агроландшафтів, в останні роки посилилася. Необхідно, перш за все, відмітити праці таких науковців, як С.Ю. Булігін, Д.С. Добряк, Й.М. Дорош, О.П. Канах, В.М. Кривов, А.Г. Мартин, С.О. Осипчук, В.М. Трегобчук, А.М. Третяк, М.М. Федоров та інших.

Проте у сучасних умовах розвитку земельних відносин багато питань щодо організації території сільськогосподарських підприємств та створення екологічно стабільних ландшафтів, залишаються невирішеними як в методичному, так і практичному відношеннях.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою публікації є висвітлення питань, які повинні вирішуватися при розробці проектів землеустрою щодо організації території сільськогосподарських підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В останні роки панівним у землеустрої можна було вважати традиційний покомпонентний підхід до використання природних ресурсів. Еколого-ландшафтний підхід до землеустрою передбачає усунення такого недоліку при проектуванні й, крім того, дає можливість визначити оптимальну структуру і співвідношення земельних угідь, урівноважувати агросередовище території з урахуванням екологічної взаємодії окремих складових та елементів її облаштування. Все це передбачає обов'язковість дотримання принципів, які частково впливають з положень Закону України "Про охорону земель" [1]:

- пріоритетності вимог екологічної безпеки у використанні землі як просторового базису, природного ресурсу й основного засобу виробництва;

- нормування і планомірного обмеження впливу господарської діяльності на земельні ресурси.

Разом із тим, практика землевпорядного проектування потребує розширення переліку зазначених принципів тими, що визначають необхідність:

- пристосування організації та способів використання земель до їхнього еколого-ландшафтного й агроекологічного різноманіття;

- організації використання та охорони земель як основи підвищення екологічної, виробничої й іншої ефективності;

- оптимальності складу і співвідношення угідь, використання ріллі лише в системі сівозмін за умови організації їхньої території.

Завдання полягає в тому, щоб замінити нині діючі нестійкі агроландшафти, які зазнають впливів негативних факторів, на екологічно рівноцінні, стійкі оптимальні агроландшафти, що імітували б функції біосфери [2].

При організації сільськогосподарського землекористування (розміщення полів сівозмін, пасовищезмін, доріг, виробничих центрів тощо) потрібно з особливою ретельністю враховувати взаємозв'язки морфологічних частин ландшафту (фації, урочища) та їхнє водоохоронне і ґрунтозахисне екологічне значення. Це має бути основою для встановлення типів використання земель, а також для виділення екологічно однорідних ділянок, їхньої ув'язки з властивостями генотипів сільськогосподарських культур, однаковими технологіями їх вирощування.

Найкращі земельні угіддя повинні в безумовно пріоритетному порядку надаватися для вирощування сільськогосподарських культур. Одночасно потрібно намагатися надавати перевагу таким способам використання земель, які характеризуються формуванням стійкого рослинного покриву — створенню культурного польового, садового, пасовищного антропогенних ландшафтів, а також максимальному збереженню природного флористичного різноманіття. Так, дуже важливо зберегти лісові масиви, лісонасадження на вододілах, схилах річкових долин і ярів незалежно від цінності цих земель для інших видів сільськогосподарського використання [3].

Основною причиною зростання кількості еродованих земель була недосконалість організації використання та охорони земель. Використання земельних ресурсів у сільському господарстві має бути тісно пов'язане з господарською придатністю території, забезпечувати високу ефективність виробничої діяльності, враховувати властивості й особливості землі та ландшафту, сприяти охороні й відтворенню продуктивних та інших корисних властивостей землі. Науково обґрунтована організація використання землі сприятиме зростанню екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва.

Методологічний підхід до організації ландшафтно-території сільськогосподарських підприємств повинен полягати в тому, щоб збалансованість умов і технологій вирощування культур у землеробстві вирішувалася не загалом по території сільгоспідприємства, а в розрізі виявлених, відносно самостійних ландшафтних екосистем. Тільки при такому підході можливе конкретне управління наведеними умовами [4].

Останніми роками при обліку природних властивостей території для потреб сільського господарства і землевпорядкування було обґрунтовано два підходи: еколого-ландшафтний і агро-екологічний.

Еколого-ландшафтний метод землеустрою враховує ландшафтну диференціацію території з виділенням еколого-ландшафтних зон (типів, підтипів, видів) і формує устрій території за визначеними частинами агроландшафту (місцевостях, урочищах, підурочищах, фаціях) [2].

Землевпорядне проектування на ландшафтній основі починають з еколого-ландшафтного мікронування території сільської ради, де розміщене землекористування сільськогосподарського підприємства, що проводяться у ході підготовчих робіт до складання проекту землеустрою, і закінчують формуванням екологічно однорідних ділянок, до яких прив'язують систему господарства, землеробства, природоохоронні заходи. Додатково проектують організаційно-територіальні заходи, що підвищують екологічну стійкість (стабільність) території.

Агроекологічний підхід передбачає вивчення агроекологічних особливостей території (агроекологічних чинників і режимів) щодо деяких видів або груп сільськогосподарських рослин виділення агроекологічно однотонних територій (типів, класів, комплексів, видів) як базис для конструювання агроценозів, тобто з метою здійснення землеустрою [5].

Еколого-ландшафтні мікрозони виділяють на плановій основі землекористування сільськогосподарського підприємства в ході підготовчих робіт до складання проекту землеустрою за даними камеральної підготовки і польового землепорядного обстеження території.

У процесі підготовчих робіт здійснюють такі дії:

1. Проводять аналіз ерозійної безпеки і ступеня еродованості території.
2. Виконують роботи з оцінки рельєфу місцевості.
3. Складають карту глибини розчленування рельєфу за шкалою відносних висот, яка відображає характерні для кожного типу рельєфу перевищення вододілів над базисами ерозії.
4. Проводять аналіз стану балкової мережі місцевості в розрізі урочищ.
5. Дають характеристику водозбірної площі за фізичними якостями ґрунтів, довжиною лінії стоку.
6. Визначають характеристику водотоків за гранулометричним складом, ґрунтоутворювальним і підстилаючими породами, глибиною залягання ґрунтових вод, висотою над рівнем моря.

На основі одержаних матеріалів з урахуванням оцінки впливу комплексу природних факторів виділяють морфологічні частини ландшафту:

- урочища балок;
- підурочища балок;
- групи однорідних фацій, ландшафтних смуг, мікронизини, русла балок, схили різної крутості й еродованості, водороздільні плато).

З метою диференціації екологічного стану території, встановлення доцільного використання земель і відповідних меліоративних заходів на території сільськогосподарських підприємств формують групи еколого-ландшафтних мікро-

зон і зон з особливим режимом використання земель.

Головним змістом еколого-ландшафтного землевпорядкування є конструювання і формування агроландшафтів та агроєкосистем.

Зонування агроландшафтів здійснюють за компонентом, який найбільшою мірою визначає природний баланс (екологічну рівновагу) на конкретній території. В умовах складного рельєфу й інтенсивної ерозії ґрунтів таким компонентом є рельєф з гідрографічною мережею (або урочище), від якого залежать стік опадів і водний режим території в цілому. Саме цей компонент у регіоні розміщення землевпорядкованої території найбільшою мірою визначає обличчя й долю агроландшафту. Інші компоненти (групи, рослинність тощо) мають корегувальну роль.

При формуванні агроландшафтної системи устрою землевпорядкованої території слід виділяти:

а) різні природні об'єкти, включаючи водозбірні басейни нижчого порядку, балки, замкнуті низини, схили однієї експозиції, приводо-роздільні масиви тощо;

б) санітарно-захисні зони, що забезпечують санітарно-епідеміологічну безпеку навколо джерел водопостачання, водозаборів, уздовж водопроводів і водоводів та інших споруд, навколо джерел виділення шкідливих речовин, підвищених рівнів шуму, електромагнітних хвиль та ін.;

в) охоронні зони технічних об'єктів промислових і сільсько-господарських підприємств, комунально-складського господарства, транспортних комунікацій і споруд, ліній зв'язку, електричних мереж, магістральних трубопроводів та ін.;

г) охоронні зони природних об'єктів — рік, озер, водойм — із метою запобігання їхньому забрудненню, засміченню, замуленню; пам'ятки історії й культури, історико-культурні заповідники, музейні комплекси;

г) мікрозаповідники, міграційні коридори та інші ландшафтні об'єкти, призначені для збереження території в природному вигляді, відтворення корисної флори і фауни, переміщення диких тварин.

Тобто формується мережа територіальних виділів, які різняться режимом використання й охорони земель, наприклад, інтенсивного, консервативного, суворого обмеження. Тим самим здійснюється початковий етап організації території на ландшафтному рівні, що має міжгалузеве природоохоронне значення.

Результатом землевпорядного проектування при цьому є виділення первинних агроекологічно однорідних ділянок як фізичної основи, організаційно-територіального каркаса для прив'язки системи ведення господарства, встановлення складу, площі і трансформації угідь, розміщення

сівозмін, їхніх полів, робочих ділянок, устрою території садів, виноградників, сіножатей, пасовищ та ін.

Необхідність використання еколого-ландшафтного й агроекологічного підходів при проведенні землевпорядного проектування пояснюється тим, що традиційний розподіл земель на категорії за ознаками цільового призначення і супутнього йому правового режиму, а також за придатністю не може забезпечити одержання правильних землевпорядних рішень у конкретних сільгосп підприємствах і на конкретних ділянках землі [6].

Землі сільськогосподарського призначення за придатністю поділяють на продуктивні сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища) й несільськогосподарські угіддя (під забудовою, шляхами, лісосмугами тощо).

Тільки у проекті землеустрою агроекологічний і ландшафтний підходи з абстрактних перетворюються на реальні й виражаються у формі науково обгрунтованої організації території, тому що в проектах землеустрою можна одночасно пов'язати проблеми розселення, економіки, організації та технології виробництва, устрою території відповідно до місцевих природних умов, продуктивних і територіальних властивостей землі з її агроекономічним потенціалом.

Організація території сільськогосподарських підприємств на еколого-ландшафтній основі має свої специфічні особливості. Експериментальні проекти землеустрою свідчать, що еколого-ландшафтний підхід варто застосовувати разом з агроекологічним. При цьому перший підхід зумовлює загальну конструкцію агроландшафту (його кістяк), а другий наповнює його внутрішнім змістом. Пов'язування таких підходів у проекті землеустрою дасть змогу розв'язати поряд з екологічними соціально-економічні, правові, технічні, організаційно-господарські, технологічні та інші завдання [6].

Послідовність проектних робіт на еколого-ландшафтній основі зберігається традиційна: схеми землеустрою районів, проекти землеустрою території адміністративних утворень та формування землекористування сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств, проекти внутрішньогосподарського землеустрою, робочі проекти.

В усіх випадках при землевпорядному проектуванні на будь-якому рівні територіального розподілу необхідно вивчати природні, економічні, екологічні умови ландшафтних одиниць у цілому (басейни великих і малих річок, ландшафтні округи, провінції, райони, урочища) незалежно від того, чи збігаються їхні межі з адміністративними межами об'єктів проектування чи ні, тому що багато факторів, які впливають на прийняття

проектних рішень (гідрологічні, гідрографічні умови та ін.), формуються або знаходяться за межами об'єктів проектування. Основна мета — визначення оптимальних співвідношень між діяльністю людини і природним середовищем на території, яку землевпорядковують.

При цьому проводять функціональне зонування з урахуванням еколого-господарського стану території та перспектив розвитку різних галузей господарського комплексу, тобто перспективний розподіл земельного фонду за придатністю земель й аналіз розміщення меж землеволодінь і землекористувань з метою їх суміщення із межами ландшафтного зонування різного рівня.

При землевпорядкуванні приймають варіант, при якому межі підприємств збігаються з межами ландшафтних одиниць. Це необхідно для того, щоб у межах одного землекористування можна було б запроєктувати повний комплекс природоохоронних заходів на всій території виділеної ландшафтно-територіальної одиниці [6].

Змістом землевпорядної організації території сільськогосподарських підприємств має бути практична реалізація проектних рішень на території конкретних агроландшафтів з урахуванням їхніх особливостей.

Обгрунтованих землевпорядних результатів можна домогтися тільки на підставі синтезованого методу, що враховує вимоги адаптивних ландшафтних систем землеробства, агроекологічного підходу, і спеціальні землевпорядні норми і правила.

Це пояснюється тим, що тільки в проектах землеустрою можна одночасно ув'язати питання економіки, організації і технології виробництва, устрою території щодо місцевих природних умов, з продуктивними і територіальними властивостями землі, її агроекологічним потенціалом. Тільки у проекті землеустрою еколого-ландшафтний підхід з абстрактного перетворюється на реальний і виражається у формі науково обгрунтованої організації території.

Еколого-ландшафтний підхід застосовується при розробці проектів територіального землеустрою, а агроекологічний — при розробці проектів землеустрою щодо організації території сільськогосподарських підприємств. В основу методики розроблення проектів територіального землеустрою та організації території сільськогосподарських підприємств покладено метод еколого-ландшафтного районування (зонування) та еколого-економічної класифікації земель [7].

Разом з тим, організація території сільськогосподарських підприємств потребує здійснення агроекологічної типізації земель. Головна мета комплексної агроекологічної оцінки земель полягає у виділенні агроекологічно однорідних територій (типів, класів, комплексів, видів) й встановленні на цій основі їхньої придатності для сільськогоспо-

дарських рослин, які мають близький діапазон життєвих потреб і подібні вимоги до факторів навколишнього природного середовища.

Метод еколого-ландшафтного землевпорядкування, основою якого є агроекологічна типізація, призначений для діагностики та оцінки агроекологічного стану земель, виявлення їхньої придатності під культури й угіддя, а також для розробки заходів щодо охорони земель і поліпшення режимів життєзабезпечення конкретних груп сільськогосподарських культур [7].

Переваги еколого-ландшафтного землеустрою, порівняно із звичайними методами землевпорядкування території, полягають у кращій відповідності організації території вимогам розвитку економіки і природокористування, до яких належать єдність, цілісність, комплексність задач і заходів щодо організації використання й охорони земель, забезпечення узгодженості інтересів через балансові відносини природних і економічних ресурсів, довгострокове збереження системоутворюючих елементів територіального устрою, багатоваріантність моделей, конструкцій і проектних рішень і т.д.

ВИСНОВКИ

Таким чином, в умовах інтенсивного сільськогосподарського виробництва з метою збереження ґрунтового покриву і охорони навколишнього середовища агроекологічної системи необхідно формувати на науковій організації сільськогосподарських територій, яка враховує весь комплекс природних умов і факторів землекористування.

Організація території сільськогосподарських підприємств на еколого-ландшафтній основі дасть змогу сільськогосподарським підприємствам значно зменшити втрати родючості ґрунтів, планомірно підвищувати врожайність сільськогосподарських культур. Диференційоване використання земель поліпшить технологічні умови вирощування сільськогосподарських культур.

Література:

1. Закон України "Про охорону земель" // Відомості Верховної Ради України. — 2003 р. — № 39 ст. 349.
2. Осипчук С.О. Сільськогосподарське землекористування України (сутність, проблеми, напрями вдосконалення) // Землеустрій і кадастр. — 2005. — № 3. — С. 51—71.
3. Чупахин В.М., Андришин М.В. Ландшафты и землеустройство. — М.: Агрпромиздат, 1989. — 255 с.
4. Третяк А.М., Другак В.М., Третяк Р.А., Гунько Л.А. Землевпорядне проектування: еколого-ландшафтне землевпорядкування сільськогосподарських підприємств. — К.: Аграрна наука, 2007. — 120 с.

5. Методические рекомендации по ландшафтными исследованиями для целей контурно-мелиоративной организации территории колхозов и совхозов. — К.: Инст. землеустройства УААН, 1987. — 54 с.

6. Гунько Л.А. Методологічні основи формування еколого-ландшафтної організації території // Управління земельними ресурсами в контексті сталого розвитку територій: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 24—26 вересня 2013 р. / Харк. нац. аграр. ун-т. — Х.: ТОВ "Друкарня Мадрид", 2013. — С. 73—77.

7. Третяк А.М., Другак В.М., Леонець В.О., Третяк Р.М., Гунько Л.А. Методичні рекомендації еколого-ландшафтного землевпорядкування сільсько-сподарських підприємств. — К.: ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2006. — 92 с.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The law of Ukraine "Pro okhoronu zemel'", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 39, p. 349.
  2. Osypchuk, S.O. (2005), "Ukraine Agricultural land (nature, problems and areas of improvement)", Zemleustriy i kadastr, vol. 3, pp. 51—71.
  3. Chupakhyn, V.M. and Andryyshyn, M.V. (1989), Landshafty i zemleustrojstvo [Landscapes and land management], Agropromizdat, Moscow.
  4. Tretiak, A.M. Druhak, V.M. Tretiak, R.A. and Hun'ko, L.A. (2007), Zemlevporiadne projektuvannia: ekoloho-landshaftne zemlevporiadkuvannia sil's'kohospodars'kykh pidpriemstv [Land Management Design Landscape ecological land management of agricultural enterprises], Ahrarna nauka, Kyiv, Ukraine.
  5. Inst. Zemleystroystva UAAN (1987), Metodicheskye rekomendatsyy po landshaftnym yssledovanyiam dlia tselej konturno-melyorativnoy orhanyzatsyy terrytoryy kolkhozov y sovkhovov [Guidelines on the research landscape for contour-reclamation of territory organization of collective and sovhozov], Inst. zemleustrojstva UAAN, Kyiv.
  6. Hun'ko, L.A. (2013), "Metodolohichni osnovy formuvannia ekoloho-landshaftnoi orhanizatsii terytorii", Materialy mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii [Materials of the International Scientific Conference], Upravlinnia zemel'nymy resursamy v konteksti staloho rozvytku terytorij [Land Administration in the context of sustainable development of territories], Kharkiv, Ukraine, pp. 73—77.
  7. Tretiak, A.M. Druhak, V.M. Leonets', V.O. Tretiak, R.A. and Hun'ko, L.A. (2006), Metodychni rekomendatsii ekoloho-landshaftnoho zemlevporiadkuvannia sil's'kohospodars'kykh pidpriemstv [Guidelines ecological and landscape — spodarskyh rural land management enterprises], NNT Instytut ahrarnoi ekonomiky, Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 09.06.2015 р.